

Türkiye’de Sivil Toplumun Sorunları

Ömer ÇAHA*

Sivil Toplumun Gelişmesi İçin Gerekli Şartlar¹

Sivil toplumun oluşması için hem devletin hem de toplumun taşıması gereken bir takım temel özellikler vardır. Sivil toplumun Batıdaki şekliyle gelişebilmesi için devletin taşıması gereken iki temel özellikten biri hukuk devleti, diğeri sınırlı devlettir. Hukuk devleti özelliği devletin, tüm vatandaşları eşit statüde kabul etmesini, suç işlemedikçe tüm vatandaşların masum olduklarını, temel haklarının hiçbir şekilde kısıtlanamayacağını ve yöneticilerin keyfi tutumlardan sakınmalarını gerektirir. Bundan da önemlisi toplumsal yaşamın kültürel, siyasal ve iktisadi alanlarında sivil toplum örgütleri arasında gelişecek olan rekabette devletin taraf olmaması ancak bir hukuk devleti olmasıyla mümkündür. Demokratik rejimlerde devlet hukuk ile sınırlı olup vatandaşların hizmetinde olmaktan öte bir amaç taşımamaktadır.² Oysa hukuk devletinden çok “ideolojik devlet” görünümünde olan anti-demokratik rejimlerde devlet savunduğu ve taşıdığı ideolojiye yakın olan gruplara imtiyaz dağıtmakta, bu ideolojiyi benimsemeyen, bu ideolojiye uzak olan grupları ise büyük ölçüde sınırlandırmaktadır.³

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Sivil toplumun gelişimi serbest piyasadaki rekabet ilkesine göre olmaktadır. Devlet taraf olunca, sivil toplum örgütleri arasındaki dengeyi mutlak surette bozmaktadır. Bu nedenle sağlıklı, hakkaniyete dayalı bir sivil toplumun gelişmesi devletin ideolojik değil, hukuk nitelikli bir devlet olmasına bağlıdır. Bu anlamda devlet sivil toplum unsurlarından bazılarını “kollayıcı” değil, toplumdaki çatışmaları, uzlaşmazlıkları, haksızlıkları ve tecavüzleri gidermek suretiyle sivil toplumu “koruyucu” olmak zorundadır.⁴

Bir ülkede sivil toplumun gelişebilmesi için devletin ayrıca faaliyetleri itibarıyla da sınırlı olması gerekir.⁵ Sivil toplum ile devlet bir terazinin iki kefesidir. Terazinin bir kefesinin ağır gelmesi diğerin hafif gelmesi ile sonuçlanır. Devlet siyasal, kültürel, sosyal ve iktisadî faaliyetler içinde ne kadar fazla yer alırsa, sivil toplumun var olma alanını o oranda daraltmış olur. Gerek devlet, gerekse sivil toplum aynı toplumsal alanda faaliyet gösterdikleri için devletin asli görevleri olan adalet, savunma ve güvenlik gibi alanlarla sınırlı kalmasıyla, geriye kalan hizmet alanları sivil toplum unsurlarına terk edilecek; böylece sivil toplumun canlanması sağlanacaktır. Devlet, özellikle iktisadî hayattan elini çekerek vesayetinde bulundurduğu kaynakların topluma, başka bir deyişle piyasaya akmasının yolunu

açmalıdır. Değişik ülkelerin deneyimleri göstermiştir ki devlet ne kadar fazla iktisadî hayatın içinde yer alırsa o oranda rant doğar ve beraberinde bu rantı paylaşmak için büyük mücadeleler yapan kesimler ürer. Bu tür kesimler toplum için reel değer üreten birer sivil toplum unsuru olmaktan çok maliyeti topluma fatura edilecek şekilde devlet kaynakları üzerinden geçinen birer asalak oluşum teşkil etmektedirler.⁶

Devletçi ekonomilerde ekonomik kaynaklar gerektiği kadar üretime değil ranta ve gereksiz istihdama kayar. Bu da herhangi bir ekonomik katma değer üretmeden devletin sırtından geçinen kitlelerin doğmasına yol açar. Bu yoldan ortaya çıkan kesimlerin kazanımlarının maliyeti neticede toplumun geriye kalan kesimlerine yüklenmektedir. Halbuki devlet ekonomik hayattan çekilince kaynaklar piyasaya akar; bu da piyasada üretim, rekabet, kalite, ucuzluk ve istihdamın yanı sıra ekonomik anlamda devlete ve topluma maliyeti olmayan üretken unsurların ortaya çıkmasını sağlar. Aynı şekilde devletin sosyal hizmetlerden çekilmesiyle bu alandaki faaliyetler sivil toplum unsurlarına kalır; böylece hizmet yarışında olan farklı sosyal grupların veya kesimlerin gelişmesinin yolu açılır.

Kısaca, sivil toplumun gelişebilmesi için devlet toplumsal gruplara bırakılamayacak nitelikteki faaliyetlerle sınırlı kalmalı, geriye kalan alanları toplumsal kesimlere bırakmalıdır. Devletlerin sosyal, siyasal ve iktisadî yaşamın yegane belirleyicisi olduğu Sosyalist Blok'a mensup ülkelerin hiçbirinde sivil toplum gelişememiştir. Sivil toplum ancak faaliyetleri itibarıyla sınırlı ve hukuğa bağlı devletlerin bulunduğu demokratik rejimlerde gelişebilmiştir.⁷

Sivil toplumun gelişmesi için devletin yanı sıra toplumsal yaşamın da bazı özellikler taşıması gerekir. Bu çerçevede sivil toplumun gelişmesi beş temel önkoşulun gerçekleşmesine bağlıdır: Bu önkoşulları "toplumsal farklılaşma", "toplumsal örgütlenme", "gönüllü birlik-

telik", "toplumsal düzeyde otonomlaşıma" ve "baskı mekanizması oluşturma" şeklinde zikretmek mümkündür.

Sivil toplumun gelişimi öncelikle toplumsal düzeydeki farklılaşma ile sağlanabilir. Toplum yaşamındaki etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, siyasal, ekonomik, veya cinsiyete bağlı farklılaşmalar sivil toplumun gelişimi için zorunludur. Farklılaşma aynı zamanda demokrasinin olmazsa olmaz koşulunu teşkil etmektedir. Tek-tip vatandaş, din, kültür, görüş veya anlayışın baskın olduğu yerlerde başta siyasal partiler olmak üzere siyasal gruplar için bir sosyal taban oluşamaz. Farklı demokratik talepler, programlar ve alternatif görüşler söz konusu olamaz. Sosyolojik bir kural olarak ne kadar farklılaşma olursa o kadar çok karşılıklı bağımlılık ve dayanışma söz konusu olmaktadır. Sosyolojik farklılaşmaya paralel olarak dinamik bir dayanışma ruhu ortaya çıkar ve böylece herkes bir diğeri için zorunlu bir unsur haline gelir.⁸

Ancak sivil toplum için farklılaşma yeterli değildir, ikinci koşul olan, farklılaşmış alanlarda politika üretebilecek sosyal örgütlenmelerin de olması gerekir. Hem yasal çerçevede hem de sosyolojik bazda farklılıkları ifade edecek tarzda örgütlülük sivil toplumun varlığı açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bir bakıma sivil toplum örgütlü olan toplumdur. Sivil toplum unsurlarının herhangi bir sınırlamaya maruz kalmaksızın dernek, sendika, vakıf veya siyasal partiler şeklinde örgütlenerek seslerini duyurabilmeleri gerekir. Örgütlenme varolan düşünsel veya kültürel birikimlerin kaçınılmaz bir sonucudur. Legal meşruiyet zemininin sınırlı ve dar olduğu toplumlarda siyasal örgütlenme yer altına kayar ve illegal bir mücadele platformunun gelişmesine yol açar. Sosyal gruplar bireyleri sosyalleştirme, politize etme, siyasal bilinç yükseltme, siyasal kültürü yaygınlaştırma ve devlet üzerinde bir kontrol mekanizması oluşturma gibi işlemlere sahiptirler.⁹ Bununla

birlikte sosyal örgütler bireylere bir aidiyet duygusu kazandırarak onları yalnızlıktan kurtarır, böylece toplumsal sıkıntılarını bertaraf etme noktasında kendilerine bir dayanak oluşturur.

Sivil toplumun gelişmesi için üçüncü olarak örgütlülüğün “gönüllü birliktelik” ilkesi etrafında gerçekleşmesi gerekir. Bireyin kendi rızasıyla kendisi için meşru bir hak olarak gördüğü her tür örgütlülük bu bağlamda bir sivil toplum oluşumdur. Bireyin doğuştan zorunlu olarak üye olduğu ve bu konuda iradî bir tasarrufunun bulunmadığı aşiret gibi örgütler şekil şartı itibarıyla bir sivil toplum örgütü gibi görülüyor olmasına rağmen, gönüllü birlikteliğe dayalı olmayan bir beraberlik olduğu için sivil toplum unsuru olarak kabul edilemez. Gönüllü birliktelik bireysel inisiyatifin devam etmesini sağlarken, bireyin grup kimliği içinde kaybolup gitmesini engelleyici bir rol oynamaktadır. Rızaya dayalı olmayan bir birliktelik bireyin iradî seçimini engelleyici olacağı için sivil toplum unsuru oluşturmaktan uzaktır. Bu bakımdan başta devlet olmak üzere hiç bir otorite, bireyi belli başlı örgütlere dahil olmaya zorlayamaz. Örgütlerin niteliği değil, bireyin rızasına göre oluşup oluşmadığı önemlidir. Grupların sivil toplum unsuru olarak nitelenmesinde en önemli kriter katılım şeklidir. Bireysel iradeye dayalı bir katılıma sahip tüm örgütlü topluluklar birer sivil toplum unsurudur. Bu toplulukların, geleneksel, modern, dinsel, kültürel, etnik, ekonomik, veya cinsiyet temelli olması önemli değildir.¹⁰

Sivil toplumun gelişmesi için gerekli diğer bir önkoşul ise sosyal grupların, devletin yönlendirmesine maruz kalmaksızın kendi politikalarını rahatça belirleyebilme inisiyatifine sahip olmaları, başka bir deyişle sosyal grupların otonomlaşmasıdır. Bunun da ancak demokratik bir toplumda mümkün olabileceğini söylemek mümkündür. Sosyal otonomi sağlayamayan, devlete göbek bağıyla bağlı olan grupların devletin resmî ideolojisinin dışına çıkması, dolayısıyla alternatif söylemler üretmesi

söz konusu olamaz. Bu nedenle sosyal örgütlerin sivil toplum niteliği taşımaları için mutlak surette devletten bağımsız, otonom bir varlık geliştirmeleri gerekir. Devletten ayrışmayan bir düşünce biçiminin sivil sayılması için onun sivil hayatın içinde olması yeterli değildir. Onun gerçekte “resmî” değil, “sivil” olması gerekir. Otonomlaşmanın bulunmadığı yerde sosyal ve siyasal farklılaşma olamayacağı gibi bireyi ve sosyal grupları devlet müdahalesinden kurtarmak da mümkün olamaz. Bu anlamda otonomlaşma sadece devletten ayrışmayı değil, aynı zamanda devlet müdahalesinden emin olmayı da gerektirir. Zira devlet müdahalesine açık sosyal oluşumların özgün birer kimlik ve varlık geliştirmeleri mümkün değildir.

Sivil toplumun gelişmesinin son bir şartı da sivil toplum örgütlerinin baskı grubu niteliği kazanarak demokratik yoldan bir baskı mekanizmasına yönelmesidir. Ancak baskının hukuk ve siyaset kuralları çerçevesinde şiddetten uzak bir şekilde seyretmesi gerekir. Zira sivil toplum örgütlerinin baskı mekanizmaları lobcilik, dirsek teması, sokak gösterileri, protesto, miting, grev, dilekçe veya oy gibi siyasal faaliyetlerden oluşur. Sivil toplum örgütlerinin baskı mekanizması yoluyla üyelerinin çıkarını, haklarını ve özgürlüklerini koruması bu örgütlerin temel amacı olmalıdır. Sivil toplum örgütleri bu bağlamda devletin yanı sıra serbest piyasa koşulunun gereklerini çiğneyerek, başka bir deyişle tüketici haklarını ihlâl ederek tekel oluşturmaya yönelik firmalara karşı da bir baskı unsuru haline gelmelidirler. Bunun sağlanması ise ancak hukuksal normlara göre işleyen, herkese aynı mesafede bulunan bir hukuk devleti ile mümkündür.

Sivil toplumun en önemli işlevi demokrasinin yerleşmesi, gelişmesi ve konsolidasyonunda görülmektedir. Demokrasinin tabandan tavana doğru yaygınlaşması, politik kadroların yetişmesi, siyasal partilere sosyal bir taban teşkil edilmesi ve devlet üzerinde sınırlayıcı

bir mekanizma rolünün oynanması gibi konularda sivil toplum çok kritik bir öneme sahiptir. Güçlü bir sivil toplum, devlet gücünü elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırmakta ve bunların birer tirana dönüşmesinde önemli bir engel teşkil etmektedir. Kısa ca canlı, dinamik, renkli, katılımcı, araştırmacı ve politik mekanizmayı etkileyici bir sivil toplum bugün artık demokrasinin *sine qua non*'ununu oluşturmuş durumdadır.¹¹

Modern demokrasilerin biri "demotik" biri de "demokratik" olmak üzere iki boyutu vardır. Demotik boyutu demokrasinin göstergesi niteliğindeki biçimsel boyutunu oluşturmaktadır. Oysa demokratik rejimlerin demokratik boyutu demokrasinin dinamiği ve içsel boyutuyla ilgilidir. Demokrasinin içsel boyutu, demokratik değerler ve bu değerleri ayakta tutan dinamizm ancak canlı, katılımcı bir sivil toplum ile sağlanabilir. Demokrasinin lütf şeklinde "verilen" bir yönetim biçimi olmadığını, tersine siyasi bir çaba sonucunda "kazanılan" bir yönetim biçimi olduğunu düşündüğümüzde sivil toplum unsurlarının demokratik hakları elde etme konusunda ne kadar gerekli olduğunu daha açık bir şekilde görebiliriz. Bu bağlamda sivil toplumun gerek baskıcı hükümetlere, gerekse serbest piyasada tekel oluşturarak bireylerin haklarını ihlâl eden firmalara karşı bireylerin haklarını koruma gibi önemli bir işlevi vardır.

Sivil toplumun demokrasiyle ilişkisi çerçevesinde en önemli işlevi, devleti metafizik bir kurum olmaktan çıkarmasıdır. Sivil toplumun gelişmesiyle devlet, ulaşılmaz, sorgulanmaz yarı-tanrısal bir otorite olmaktan çıkar; eleştirilebilen, sorgulanabilen, gerektiğinde yanıldığı siviller tarafından ortaya konabilen bir teknik örgüt ve hizmetçi birim haline gelir. Esasında devletin soyutlanmaktan çıkarılarak somutlaştırılması sivil özgürlüklerin bir prelüdü'nü oluşturmaktadır. Özgürlük felsefesi ve düşüncesinin mimarı olan liberal düşüncede devletin ayakları ancak yere değdiği

zaman ona karşı haklarımızı koruyabiliriz.¹² Aksi takdirde soyut ve tanrısal devletlere karşı bireylerin kendilerini korumaları çok güçtür. Nitekim totaliter, despotik, otoriter veya jakoben devletlerin soyutlamacı bir felsefi ve siyasi temele dayandığını görmekteyiz.

Türkiye'de Sivil Toplum ve Problemleri

Türkiye'de sivil toplum konusunda en önemli olumsuzluk Cumhuriyet döneminin ilk yılları olan Tek Parti Döneminde (1923-1946) yaşanmıştır. Tek parti dönemi Osmanlı'dan güdük veya sönük de olsa bir sivil toplum mirası devralmıştı. Osmanlı son döneminde medreseler, tarikatlar, vakıflar gibi "geleneksel" sivil toplum kurumlarının yanı sıra; özel teşebbüs, ekonomik gruplar, siyasal partiler, dernekler, işçi hareketleri, kadın hareketleri, medya ve siyasal ideolojiler gibi "modern" sivil toplum unsurlarının da önemli ölçüde geliştiğini görmekteyiz. Ancak Tek Parti döneminin "tek tipleştirme" ve "homojenleştirme" politikaları sonunda bu tür sivil toplum unsurlarının bir işlevi kalmamıştır. Yapılan reformların hiçbirinde sivil toplum unsurlarını yaşatacak bir uygulama söz konusu olmamış, aksine sivil toplum dinamiğini tamamen yok edici uygulamalar söz konusu olmuştur. Devletçi elit "çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma" amacıyla yürüttüğü "inşa edici" politikalar karşısında engel olarak düşündüğü için 1930'lu yıllardan itibaren sivil toplumu tamamen tasfiye etmiştir. 1930'lu yılların parti-devlet bütünleşmesi neticesinde devletçi elitin izin vermediği alternatif hiçbir sosyal oluşumun devam etmesi söz konusu olmamıştır. Sivil toplum örgütlerinin yeniden canlanması için 1950'li yılları beklemek gerekmiştir.¹³

1950 yılında başlayan çok partili dönem sivil toplum konusunda yeni bir süreci başlatmıştır. Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte Tek Parti döneminde yasaklanmış olan sivil toplum unsurlarının tekrar sahneye çık-

tığını görmekteyiz. Gün yüzüne çıkan sivil toplum unsurlarının başında dinî gruplar, işveren kesimi, işçi sendikaları, köylü gruplar, farklılaşan medya v.b. gelmekteydi. Toplumsal alanda bu tür sivil toplum unsurlarının geliştirdiği bir canlanma söz konusu iken, iktisadî alanda Türkiye kendi etrafındaki duvarları aşarak Batıyla bütünleşme yoluna gitmiş; siyasî alanda da çok sayıda siyasal partinin ve farklı sosyal grupların gelişmesi söz konusu olmuştur.

1950-1980 arası dönemde Türkiye’de hem siyasal, hem de sosyal alanda ciddi bir farklılaşma temayülü ortaya çıkmıştır.¹⁴ Tek Parti döneminde devlet politikalarının yegane belirleyicisi konumunda olan devletçi-elitten oluşan blok (asker, bürokrat ve aydın kesim) karşısına bu kez seçilmiş olarak gelen siyasî-elitten bir blok çıkmıştır. Gerek ekonomik politikalar, gerekse siyasal ve sosyal politikalar itibarıyla Kıta Avrupası takipçisi olan devletçi elite karşı, siyasal elit Anglo-Sakson dünyasının değerlerini Türkiye’ye taşımıştır. Serbest pi-yasa ekonomisi, ılımlı laiklik politikası, özgürlükçü siyasal model ve demokratik dünya ile bütünleşme gibi etkinlikler siyasal elitin Türkiye’ye taşıdığı temel yenilikler olmuştur. Ancak siyasal-elit bu politikalarının bedelini 1960 Askeri Darbesi ile ağır bir şekilde ödemiştir. 1950-1980 arası dönemde gerçekleşen üç darbeye rağmen genel olarak dünyadaki ve Türkiye’deki gelişmeler siyasal-eliti doğrulamış ve demokrasi, Cumhuriyet rejiminin temel özellikleri arasına girmeyi başarmıştır.

Siyasal alandaki gelişmeler, toplumsal yaşamın da canlanmasına yol açmıştır. Tek parti döneminin “Hasso ve Memoları” çok partili dönemde siyasal meşruiyetin kaynağına oturma durumuna geldiler. Devletin toplum üzerindeki korku perdesinin kalkmasıyla birlikte II. Meşrutiyet döneminde boy gösteren, ancak Tek Parti döneminde yer altına inen sivil toplum unsurları yeniden sosyal yaşam alanında boy göstermeye başladılar. Çok partili yaşam-

la birlikte köylü, işçi, işveren, değişik dinî kesimler, dernekler, vakıflar ve sendikalar siyasal yaşamın aktörleri haline gelmeye başladılar. Tek partinin homojenleştirmeye çalıştığı toplum siyasal, ekonomik, kültürel ve ideolojik bazda farklılaşmaya başladı.

Türkiye’de sivil toplum konusundaki önemli gelişmelere 1980 sonrası dönemde şahit olundu. 1980 sonrası Türkiye’de ağırlıkla tartışma gündemine sokulan iki kavram sivil toplum ve liberalizm olmuştur.¹⁵ Merkez sağda yer alan ANAP ve DYP’nin program ve politikaları da bu dönemde dikkatlerin devletten topluma kaymasında önemli bir rol oynadı. Kamu İktisadi Teşekkülleri’nin özelleştirilmesi, yetki devri, belediyelere fon aktarımı, pazar ekonomisinin ön plana çıkarılması gibi konular sivil toplum cephesine büyük kazanımlar getirmiştir. Devletin ekonomik alanda alt yapı hizmetlerini, politik alanda da bireylerin özgürlüğünü, haklarını ve kamusal güvenliğini sağlayarak toplumun hizmetine giren bir kurum olması gerektiği yolundaki düşünceler yaygınlık kazandı. Devlete yüklenen fonksiyonların, adalet, güvenlik ve savunma gibi alanlarla sınırlı kalması düşüncesi yaygın biçimde tartışılır oldu.

1980’li yıllarda, Türkiye’de modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi “büyük” ve “kapsayıcı”, diğer bir deyişle toplumun tümünü ilgilendiren konulardan çok hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dinî haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi sadece belli başlı grupları bağlayan spesifik konular üzerinde yoğunlaşıldı ve sosyal platformda bu konularla ilgili talepler etrafında siyaset yapılmaya başlandı. Bu kavramların çoğu, devlet katında değil, toplum katında ve toplumsal gruplar tarafından gündeme getirildiler. Konuların her birini savunan bir sosyal grup gelişmiş ve kendi alanında devlet üzerinde etkin olmaya, devletten bir takım haklar koparmaya ve devlet politikalarını etkilemeye başlamıştır. 1980’li yılların Türkiye’de sivil toplumun te-

mel dinamiklerini bu gruplar oluşturmuşlardır.

Ancak 1990'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de "karşı devletçi" bir atağın geliştiğini görmekteyiz. 28 Şubat 1997 tarihli Millî Güvenlik Kurulu kararları karşı devletçi atağı pekiştirici olmuştur. Silahlı Kuvvetlerin yanı sıra 1992 tarihinden itibaren iktidara ortak olan sol partiler de karşı devletçi atağın Türkiye'de canlanmasına ön ayak olmuşlardır. Türkiye'nin demokratikleşme yolundaki çabalarının tümünde merkez sağ partilerin imzası vardır. Oysa sol partiler Cumhuriyet dönemi boyunca özellikle sisteme ve sistem endeksli devlet rantına ilişkin tutumlarında aşırı statükocu ve muhafazakâr bir tutum sergilemektedirler.¹⁶ Türkiye'deki temel hak ve özgürlükler, din ve vicdan hürriyeti, mülkiyet hakları, sivil toplum gelişimi konusunda solun Türk toplumuna fazla bir katkısı söz konusu olmadığı gibi, bu konulardaki arayışlar için ayak bağı oluşturmuştur. 1990'lı yıllarda solda yer alan Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokratik Sol Parti politikalarını Refah Partisi karşıtı bir çizgiye oturtmuş; bunun ötesinde siyasî, kültürel iktisadî alanlarda ciddi bir söylem ve anlayış geliştirememiştir.

1990'lı yılların ortalarından itibaren Mesut Yılmaz'ın başkanlığındaki Anavatan Partisini de yanına almayı başaran sol ciddi biçimde "laik ve cumhuriyetçi" olanlarla olmayanlar söylemi üzerinde politikalar üretmeye başladı. 1980'li yılların siyasî dinamikleri adeta siyasal sistemin geneli üzerinde yeniden manevra alanı bulmaya başladı. Sol ve kumandasındaki zinde güçler ideolojik bir kampaşma yaratarak sol anlayışı devlet kurumlarına tekrar hakim kılmaya çalışmaktadır. Gerek ordu, gerek bürokrasi, gerekse yargıda gerçekte 1990'lı yılların ortalarından itibaren sol bir rengin hakim olduğunu ve buralarda yer alan devletçi elitin devletçi refleksten hareketle bazı sivil toplum unsurlarına karşı taarruza geçtiğini görmekteyiz. Sol, temel felsefesi itibarıyla çatışmacı bir zihniyete

sahip olduğu için uzlaşma gibi demokratik bir mekanizmayı fazla da gözönünde bulundurma gereği görmez.¹⁷ Batılı demokratik ülkelerdeki sol anlayış, sosyal demokrasi anlayışıyla birlikte epey yumuşamış ve sınıf mücadelesini eksen alan çatışmacı bir ideolojiden uzak durmuştur. Ancak Türkiye'deki sol devrimci anlayıştan ve tarihsel olarak etkilerini taşıdığı devletin resmî modernleşme ideolojisinden hareketle çatışmacı, dışlayıcı ve rakiplerini ezici bir anlayışa sahip olmuştur.

Merkez sağ partilerden ANAP'ın çatışmacı solun yanında yer almasıyla, merkez sağın öteden beri aşırı laik kesimlerle İslamî kesimler arasında gördüğü aracı konum zayıflamış oldu. Bu misyonu taşıyan ilk siyasal parti Demokrat Parti arkasından Adalet Partisi oldu. 1980'li yıllar boyunca Turgut Özal başkanlığındaki ANAP, DP'nin açmış olduğu çığıı devam ettirmişti. Ancak Mesut Yılmaz başkanlığındaki ANAP 1990'lı yıllardan itibaren demokratikleşme ve sivil toplum yönünde ciddi bir harekete yönelemedi. 1980'li yılların Turgut Özal'lı ANAP'ı, 1990'lı yıllarda yerini Tansu Çiller'li DYP'ye bırakmıştır. "Daha az devlet, daha çok toplum" söylemiyle DYP'nin başına geçen Çiller bu partinin başındaki politik yaşamı boyunca demokratikleşme, özelleştirme, Batıyla entegrasyon, orta ölçekli işletmelere daha fazla devlet desteği sağlama, topluma daha fazla inisiyatif verme gibi konularda nisbeten tutarlı bir çizgi izlemiştir. Bu çizginin 28 Şubat Kararlarıyla başlayan süreçte de devam etmekte olduğu görülmektedir. Tansu Çiller başkanlığındaki DYP laik kesimlerle İslamî kesimler arasında ciddi bir köprü işlevi üstlenecek bir görünüm sergilemektedir.

Bugün Türk siyasal yaşamı çatışan iki zihniyet tarafından çok ciddi biçimde polarize edilmiş durumdadır. Bir yanda sol refleksten hareket eden devletçi zihniyet, öte yanda bu zihniyet karşısında yer almış olan İslamî kesim ve onun siyasal alandaki yansıması olan

Fazilet Partisi cephesi.¹⁸ Oysa çok partili hayat deneyimi Türk insanının daha çok merkez partilerde yoğunlaştığını ve çatışmayı ön plana çıkarmayan partileri istediğini göstermiştir. Bu bakımdan şu anda Türk siyasal yaşamını polarize eden iki yelpazenin arasında yer alan ve demokrasi söylemini ciddî biçimde üstlenmiş olan bir oluşuma daha şiddetli ihtiyaç hissedilmektedir. Demokratik özgürlükler ve temel haklar yönündeki söylemleri üstlenen bir siyasal oluşum demokrasi cephesinde doğmuş olan boşluğu adeta 1950'li yıllardaki Demokrat Parti gibi doldurabilir. Şu anda demokrasinin savunucu konumunda olan büyük partiler DYP ile RP'dir. Ancak RP bu konuda gerekli güveni henüz belli kitlelere verebilmiş değildir. Bu bakımdan demokrasinin mihmandarlığının daha çok DYP ekseninde sürdürüldüğü bir kanaatinin yaygın olduğu görülmektedir.

Türk siyasal yaşamında bu manzara görülürken bu manzaranın bir sonucu olarak Türk sivil toplumunun temel problemi olarak da karşımıza aşağıdaki hususlar çıkmaktadır. Birinci olarak Türk Anayasası geniş çaplı demokratik ve özgürlükçü talepleri karşılayacak bir görünüm sergileyememektedir. Anayasanın temel ilkeleri 1930'lu yılların CHP ağırlıklı normlarına göre oluşmuştur. Oysa 1990'lı yılların Türkiye'si batıyla daha fazla bütünleşmeye çalışan, demokrasi ve insan hakları yönünde arayışı olan bir toplum profiline sahiptir. Anayasa bu bakımdan mevcut dinamiklerin özgürlükçü bir temelde siyasal ve sivil toplum dinamizmine dönüşmesine engel teşkil etmektedir.²⁰

İkinci olarak siyasal yaşam 1990'lı yılların ortalarından itibaren ordunun ağırlığında devam etmektedir.¹⁹ Oysa askerin sivil siyasetçiden daha fazla ölçüde siyasal sisteme müdahil olduğu toplumlarda siyasal özgürlükler, haklar ve farklılaşmalar gelişmemektedir. Ordunun siyasal yaşam içindeki ağırlığı devletin hukuk devleti ilkesinin şartlarını yerine

getirmesini önemli ölçüde engellemektedir. Askerin sivil siyasetçilerin denetimine girmesi çağdaş demokrasilerin olmazsa olmaz bir koşulunu teşkil etmektedir.

Üçüncü olarak, iktisadî politikalar uzun süreli özelleştirme hedeflerine rağmen serbest piyasa ilkelerine tamamen kavuşabilmiş değildir. Özelleştirmenin başarılı bir şekilde tamamlanamamış olması ve piyasayı tekel, kartel ve tröstleşmeden kurtaracak yasal düzenlemelerin yeterince yapılanmamış olması piyasa eksenli bir sivil toplum oluşumunun önünde çok ciddî bir engel teşkil etmektedir. Ekonomik kaynakların ve üretim faaliyetlerinin önemli ölçüde devletin elinde olmaya devam etmesi, devlete göbek bağıyla bağlı bulunan sivil toplum unsurlarının devletçi kampta yer almalarına, dolayısıyla demokrasinin toplum eksenli ayaklarının zaafa uğramasına yol açmaktadır. Sivil toplum cephesi niteliğini taşıması gereken medya, sendika ve meslek kuruluşlarından bazılarının, temsil ettikleri kitlelerin aleyhine olmasına rağmen devletçi kampta yer alabildikleri gözlenmektedir.²¹

Dördüncü olarak, Türk siyasal yaşamı iki çatışmacı zihniyet etrafında aşırı biçimde kutuplaşmış durumdadır. Bu kutuplardan birinin siyasal kazanımının diğerinin kaybıyla sonuçlandığı bir sürece girilmiştir. Oysa demokratik rejimlerde özgürlükler ancak karşılıklı diyalog, konsensüs, anlaşma, hoşgörü ve tolerans ortamında gelişebilmektedir. Sivil toplumun gelişebilmesi için bu bakımdan politik gerginliği giderecek yumuşak yapılı bir oluşuma şiddetle ihtiyaç hissedilmektedir. Bu yumuşak yapılı süreci yaratacak siyasal zihniyet hem felsefi arka planı, hem referansları hem de Türkiye'deki tarihî tecrübesi itibariyle merkez sağ zihniyettir.

Sivil Toplumun Geliştirilmesi İçin Gerekli Politikalar

Türkiye'de sivil toplumun gelişebilmesi

yukarıdaki sorunların çözülmesine bağlıdır. Siyasal değerlerin tek parti zihniyetinden, politik yaşamı da ordunun vesayetinden kurtarmadıkça Türkiye’de sağlıklı, demokratik ve özgürlükçü bir sivil toplum gelişimini tesis etmek çok güç görülmektedir. Demokratik dinamizmi sağlayacak nitelikte bir sivil toplumun gelişmesini sağlamak için aşağıdaki hususların yapılması gerekmektedir.

1. Türkiye’deki mevcut anayasa toplu-
devlet arasında bir sözleşme niteliği taşı-
tan ziyade CHP’nin 1930’lu yılların dünya
şartlarında oluşan siyasî felsefesini hükümran
kılma niteliği taşımaktadır. 1982 Anayasası
CHP’nin Altı Ok’u çerçevesinde şekillen-
miştir. Altı Ok’taki bazı ilkeler bugünün
dünya realitesiyle örtüşmemektedir. Altı Ok’ta
yer alan laiklik ve cumhuriyet ilkelerinin
dışındaki ilkeler bugün global bir şekilde
gelişmiş olan demokratikleşme, insan hakları
ve serbest piyasa anlayışıyla ciddi biçimde
çelişmektedir. Bunların başında Altı Ok içinde
yer alan devletçilik ilkesi gelmektedir. Bu
ilkenin devletin temel organlarına kazan-
dırdığı hassasiyet özelleştirme ve serbest pi-
yasa gibi demokratik iktisadî programların
tam anlamıyla yerleşmesine engel teşkil et-
mektedir.

CHP Altı Ok felsefesini bugünkü dünya re-
alitesine ve Türkiye’nin ihtiyaçlarına dayan-
dırmaktan ziyade doğrudan doğruya Cum-
huriyetimizin kurucusu ve mimarı olan Mus-
tafa Kemal Atatürk’e dayandırmakta ve meş-
ruiyetini Atatürk’ün hatırasından almaktadır.
Oysa Mustafa Kemal’in temel hedefi Tür-
kiye’yi “çağdaş medeniyet” düzeyine çıkar-
acak şekilde politikalar geliştirmek olmuştur.
Atatürk hiçbir zaman dünya görüşünü Altı Ok
çerçevesinde şekillendirmemiştir. Laiklik ve
Cumhuriyet ilkeleri üzerinde şiddetle ve ağır-
lıkla durmuş olmasına rağmen düşüncelerini
Altı Ok’tan oluşan bir düşünce sistematiğine
göre sınırlandırmamıştır.²² Nitekim gerek
1931, gerek 1935, gerekse 1936 CHP kongre-

lerinde Atatürk Altı Ok’a asla değinmemiş,
aksine Türkiye’yi çağdaş medeniyet düzeyine
çıkarmanın ehemmiyeti üzerinde durmuş ve
bunun için serbest tartışma ortamını gerekli
görmüştür. Atatürk’ün o tarihlerde referans
aldığı çağdaş medeniyete mensup ülkeler bu-
gün demokrasi, insan hakları, özgürlük ve ser-
best piyasa ekonomisi gibi alanlarda ge-
lişmeler kaydederek büyük adımlar atmış-
lardır. Atatürk’ün özlemini çektiği Türkiye
bugünkü çağdaş medeniyet içinde yerini alan
bir Türkiye’dir. Oysa CHP Altı Ok’un yürün-
gesini büyük ölçüde bu dünyanın dışına çevir-
miş durumdadır. Başta CHP olmak üzere sol
partilerin referansı uzun zaman Atatürk’ün
referansı olan çağdaş medeniyetten çok sos-
yalist düşünceyi kaim kılan ülkeler olmuştur.
Bunun açık bir örneği Murat Karayalçın’ın
1994 yılında Atatürk’ten çok Lenin’in söy-
lemlerini kullanarak SHP’nin başına geçme-
sinde görüldü. Bu bakımdan bugünkü şartlar-
da modern dünya değerlerinden hayli uzak-
laşmış olan CHP’nin Altı Ok’unu Türk Ana-
yasasının temel dayanağı olmaktan çıkarmak
gerekir. Anayasa bu dayanaktan koparıl-
madıkça Türkiye’nin modern dünya ile bütün-
leşmesi ve bünyesinde özgürlük rüzgârı es-
tirmesi mümkün değildir.

1982 Anayasasının mülkiyet kavramının
önünde engel teşkil eden maddeleri mevcut
bulunmaktadır. Anayasanın kamulaştırmayla
ilgili 46 ve devleştirmeye ilgili 47. Maddeleri
kamu yararının gerekli gördüğü hallerde kişi
mülkiyetinin kamulaştırılacağını ve özel
teşebbüsün devletleştirileceğini beyan etme-
tedir.²³ Her iki madde de kamu yararının net
biçimde tanımlanmayışından dolayı uygula-
mada keyfiliğe yol açmakta, dolayısıyla
mülkiyet kavramının mutlak güvencede
olmasına engel teşkil etmektedir. Bu mad-
delerin, kamu yararının oldukça sınırlı tutul-
ması şartıyla mülkiyet ve özel teşebbüsü ne
pahasına olursa olsun güvence altına alacak
şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir.

Anayasanın 24. Maddesi din ve vicdan hürriyetini 14. Maddeye aykırı düşmeme şartına bağlamıştır. Ancak 14. Madde “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek; dil, ırk, din ve mezhep ayırımı yaratmak” gibi durumlarda din ve vicdan hürriyetinin sınırlandırılabilceğini belirtmektedir. Hangi tür eylemlerin bu gerekçelere aykırı olduğu yolunda tanımlayıcı bir çerçeve oluşturulmadığı için uygulamada bazı dinî pratikler 14. Madde muvacehesinde mütalaa edilebilmektedir.²⁴ Bu bakımdan Türkiye açısından hassas bir konu olan din ve vicdan hürriyetinin sınırlarının net bir şekilde tanımlandığı bir düzenlemenin yapılması gerekir.

1961 Anayasasında bir danışma organı olarak teşkil edilen Milli Güvenlik Kurulu 1982 Anayasası ve 9.11.1983 tarih ve 2945 sayılı yasa ile istişari bir kurum olmaktan çıkmış ve Anayasa ile bağdaşmayan ek görevler yüklenmiştir. Anayasanın genelinde egemenlik mutlak anlamda halkın temsilcisi konumundaki parlamentoya verilmişken MGK ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğine tanınan yetkiler parlamentoyu aşacak boyutlara ulaşmaktadır. Anayasanın 118. Maddesine göre güvenlikle ilgili bir kurum olmasına ve bu yönde faaliyette bulunmasının gerektiği belirtilmesine rağmen MGK toplumsal, siyasal ve iktisadî yaşamı ilgilendiren geniş bir alanda kendini yetkili olarak görmekte ve bu konularla ilgili kararlar alarak seçilmişlerin temsil ettiği millî irade üzerine çıkabilmektedir.²⁵ MGK, ülke savunması yanında eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme, turizm, basın-yayın, iş hayatı, sivil toplum örgütleri gibi sosyal ve siyasal yaşamın hemen tüm alanlarına hükmeder hale gelmiştir. Bu şekilde işleyen biçimiyle MGK millî iradeyi “baypas” edebilmekte ve ülkede krize yol açabilecek kararlara imza atabilmektedir. Bu bakımdan Anayasanın 118. Maddesinin yeniden gözden geçirilerek MGK’nın sadece savunmayla ilgili bir danışma birimi

olmasını sağlayacak nitelikte bir düzenleme yapmak gerekiyor. Böylece ordu aslî görevi olan savunma alanına çekilirken millî iradeye kendisini gösterebileceği bir alan açmış olacaktır.

Anayasanın 125. maddesi idarenin her türlü eylem ve işlemlerini yargı denetimine açarken Cumhurbaşkanının ve Yüksek Askerî Şûranın kararlarını yargı denetimi dışında tutmuştur. Adaletin tecellisinin yegane yolunun yargısal denetimden geçtiğini düşündüğümüzde bu maddenin ciddî biçimde temel hak ve hürriyetlerin korunmasının eşitlik ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilmesine engel teşkil ettiği görülmektedir. Anayasanın 125. Maddesi ilgili birimlerin kararlarının zaman zaman keyfî biçimde olduğu yolunda şaibeler doğurmaktadır. Cumhurbaşkanının bu konuda krize yol açmış uygulamasına rastlanmasa da YAŞ’ın bazı subaylarla ilgili verdiği kararlar kamuoyunda şaibeye neden olabilmekte ve Şûranın kararlarına maruz kalan kişilerin hukuksal yoldan kendilerini savunmaları engellenmektedir. Bu bakımdan Anayasanın 125. Maddesinde gerekli değişiklikler yapılarak Cumhurbaşkanı ve YAŞ kararlarının yargı denetimine açılmasını sağlamak gerekir.

Anayasanın 174. Maddesi inkılap kanunlarını her tür değişimin ve eleştirinin dışında tutarak bunları adeta ebedileştirmiştir. Oysa bu kanunların büyük bir kısmı günümüzde, içinde devlet yöneticilerinin de bulunduğu genişçe bir kesim tarafından ihlâl edilmektedir. Bir kısmı da günümüz demokratik hak ve özgürlükleriyle ciddî biçimde çelişmektedir. Bugün Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bir takım bakanlar Cem evlerinin temelini atmak veya açılış törenlerine katılmak suretiyle 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı tekke ve zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kanunu açık biçimde ihlâl edebilmektedirler. Bu eylemleri demokratik hak ve hürriyetler bağlamında son derece normal iken, Anayasamız bunu suç olarak telakkî etmiştir. 1920 ve 1930’lu yılların

şartlarına göre ihdas edilen bu kanunların bugünün demokratik Türkiye'sinde uygulama şansı olmadığı gibi bunların devamının rejim açısından da anlamlı bir yanı yoktur. Bu normlar zaman zaman "zımnî" bir anayasa gibi kullanılarak bazı kesimlerin hakları kısıtlanabilmektedir. Bu bakımdan ilgili kanunların Anayasadan çıkarılarak özgürlüklerin önünün açılması gerekir.

2. Sivil toplumun etkin biçimde gelişmesi için sosyal gruplar üzerindeki devlet baskısının kaldırılması gerekir. Son zamanlarda sivil toplumun en canlı, yaygın ve etkin cephesini oluşturan dinî gruplar üzerindeki devlet baskısının yumuşatılması gerekir. Özellikle eğitim ve ekonomik alandaki faaliyetleriyle ön plana çıkan dinî gruplar, bir yandan piyasaya canlılık getirirken, bir yandan da toplumun ekonomik yapısını serbest piyasa kurallarına doğru zorlayarak liberal ve demokratik değerlerin Türkiye'ye taşınmasına aracılık etmektedirler. Dinî gruplar toplumsal ve siyasal alanın farklılaşmasında, sosyal yaşamın ve belli sosyal grupların otonomlaşmasında, demokratik değerlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Sivil toplumun ve demokrasinin en temel özelliğinin farklılaşma olduğunu düşündüğümüzde bu grupların kendi özgün ve farklı kimlikleriyle kamusal alanda yer alma isteklerinin aslında kamusal alanı zenginleştirmenin yanında siyasal söylemlerin, programların ve referansların da zenginleşmesine katkıda bulunduğunu görürüz.

İslamî grupların ekonomik faaliyetlere yönelmesi, serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi açısından çok önemli bir katkı sağlamaktadır. Batıyı bugünkü durumuna getiren liberal ekonomiye dayalı ekonomik zihniyettir. Bu ekonomik zihniyet tekelleşme, kartelleşme ve tröstleşmeye müsaade etmeyen prosedürel adalet mekanizması içinde herkesin hak ettiğini elde etmesini öngören bir anlayışı esas almıştır. Adam Smith daha on sekizinci yüzyılda ulusların zenginliğinin ancak gümrük

duvarlarının kaldırıldığı, ticaretin global ölçekte gerçekleştiği serbest piyasa koşullarına bağlı olduğunu belirtiyordu.²⁶ Bu anlayışı esas alan Batılı ülkeler bugün dünyada hem ekonomik güç, hem de siyasal özgürlükler konusunda başa gürüşmektedirler. Sosyalist ekonomi örneklerine ilaveten, Üçüncü Dünya ülkelerindeki karma devletçi ekonomiler de tekelleşme, kartelleşme ve tröstleşmenin devlete dayanarak oluştuğunu; ve bu ekonomik anlayışın hem bireyi, hem de toplumları yoksul bıraktığını açık biçimde göstermişlerdir.²⁷ Bu tür ekonomilere sahip ülkelerin bir türlü gelişemediklerini ve büyük ekonomik sıkıntılara maruz kaldıklarını yakın tarihimiz canlı biçimde göstermiştir.

İslamî grupların devletin baskısı ve kısıtlamasına rağmen kendi mumlarını birleştirerek piyasaya girmesi, esas itibarıyla piyasanın daha fazla rekabete, verimliliğe, kaliteye ve fiyat düşmesine doğru gitmesine yol açmaktadır. Tüketiciyi en iyi koruyan sistemin serbest piyasa sistemi olduğunu düşündüğümüzde bu grupların hem tüketiciye faydalı olduğu hem de reel ekonomik değer üretmek topluma ve devlete gelir sağladığı görülmektedir. Kim olursa olsun, dinî, mezhebi, siyasî görüşü ne olursa olsun ekonomik değer üreten birey ya da gruplar, toplum çıkarı açısından herhangi bir ekonomik değer üretmeyen, devlet rantlarıyla geçinen insanlardan ve gruplardan çok daha değerli ve yararlıdırlar.

Dinî sosyal gruplar, siyasî ve iktisadî fonksiyonlarının yanı sıra, değişik kesimler arasında bir "tampon" görevi görerek Türk toplumuna hizmet etmektedirler. Bu grupların, kentlerdeki yoksul aile çocuklarıyla, okuma imkânı olmayan izbe köylerdeki köylü vatandaşların çocuklarını modern eğitim kurumlarına kazandırma, başarılı olanların önünü açma gibi bir misyonları söz konusudur. Dinî gruplar İmam Hatip okulları aracılığıyla bu tür ailelerin çocuklarını devletin de denetimine tabi olacak bir eğitim kurumuna kazandırarak

devlete yardımcı bir konumda bulunuyorlar. Bununla birlikte dinî gruplar bugün kent yaşamında yalnızlığa itilmiş olan, kent değerleriyle bütünleşemeyen kesimler için çok önemli bir aidiyet bağı geliştirmektedirler. Dinî cemaatlerin ayrımcı olmayan, herkese açık olan, “ne olursan ol gel” felsefesi değişik kesimden insanların arasındaki mesafeyi azaltmakta ve kent yaşamında yalnızlık duygusu çekenler için önemli bir psiko-sosyal sığınak haline gelmektedir.

Türkiye’de Selçuklu ve Osmanlı deneyimine dayanarak yükselen İslamî anlayış, demokratik bir siyasal kültüre katkıda bulunacak ciddi öğelere sahiptir. Demokratik anlayıştaki birey, özgürlük, hukuk, grup, sivil hayat, özel yaşam, serbest teşebbüs gibi kavramlar İslamın insan, cemaat, mahrem yaşam alanı, serbest ticarî ortam gibi kavramları ile pekala örtüşmektedir. Bu bakımdan sol partilerin gerçekçi olmayan toplum mühendisliği sevdasına kapılarak dinî grupları kamusal ve sosyal yaşamdan tamamen silme projeleri, bu grupların radikalize olmasına ve sistemin tümünü hedef alacak bir noktaya kaymasına neden olabilir. Bunun yerine, yukarıda zikredilen fonksiyonları ve olumlu katkılarının bulunduğu hususunu gözönünde bulundurarak dinî grupların demokratik sisteme entegre olmasını sağlayıcı politikalar geliştirmek gerekiyor. Demokratik sistemle ne kadar fazla iç içe yaşarlarsa bu gruplar demokratik sistemle o oranda bütünleşeceklerdir. Bu grupları sistemin tümüne yönelecek tarzda bastırmak ve dışlamak yerine demokratik sisteme entegre edecek şekilde Türkiye’ye kazandırmak gerekiyor.

3. Ekonomik yaşamın serbest pazar ekonomisi normlarına kavuşturulması gerekir. Ekonomik alanda aktif ve etkili sivil toplum unsurlarının doğuşu ekonomik rekabetin oluşmasına bağlıdır. Anayasanın 167. maddesi piyasalarda oluşacak tekelleşme ve kartelleşmenin önlenmesini devletin görevi olarak kabul etmiştir.²⁸ Aynı şekilde 1994 tarih ve 4054

sayılı “Rekabetin Korunması Hakkında Kanun” bu konuda atılmış çok önemli bir adımdır. Ancak bunun etkili kılınması için bu kanun çerçevesinde kurulan Rekabet Kurulunun ivedilikle piyasadaki tekelleşme, kartelleşme ve tröstleşmeyi engelleyecek şekilde etkinleştirilmesi gerekir. Bir ülkede sivil toplumun etkili bir dinamizme sahip olması, ekonomik hayatın serbest piyasa ilkelerine göre işlemesine; böylece farklı grupların ekonomik hayata katılmasına bağlıdır. Zira ekonomik dayanağı olmayan bir sivil toplum düşünmek mümkün değildir. Tekel, kartel veya tröstlere açık bir ekonomik ortamda sivil toplumun gelişmesi mümkün değildir. Bu tür ekonomilerin hakim olduğu toplumlarda devlet zorunlu olarak tarafsızlığını yitirir ve tekelci grupları korumak durumunda kalır. Sivil toplumu gelişmiş olan Batılı ülkelerin en hassas olduğu noktanın, ekonomilerini serbest piyasa kuralları çerçevesinde sürdürmek olduğu unutulmalıdır. Oysa devletçi ekonomilerde, piyasalar tam anlamıyla serbest rekabet kurallarına göre işlemediği için bu tür ekonomilerin hakim olduğu toplumlarda sivil toplum hep güdük kalmıştır. Bunun istisnasını gösterebilen tek bir ülke olmamıştır.

4. Merkez sağı güçlendirerek solun etkisiz hale gelmesini sağlamak gerekir. Sol genel olarak dünya düzeyinde istikrarsızlığın adresini oluşturmaktadır. Türkiye’de mevcut istikrarsızlıkların temelinde bir bakıma sol ideoloji de yatmaktadır. Çatışmacı bir zihniyete sahip olan sol, iktidar ortaklığı döneminde çatışmacı zihniyetini iktidara da taşımakta ve devleti bu amaçla kullanmaktadır. Bu bakımdan merkez sağın güçlenerek iktidar olma yollarını araması gerekir. Merkez sağdaki partilerden ANAP sol partilerin yörüngesine girmiş durumdadır. ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, DSP ağırlıklı sol oylara gözünü diktiğini açık açık ifade etmekle kalmamış, aynı zamanda Ana-Sol hükümeti döneminde daha çok sol kitleyi memnun edecek politikalar gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan Mesut Yılmaz

başkanlığındaki ANAP Türk toplumunun millî ve manevî değerlerine sahip kitlelere uzak bir mesafede bulunmaktadır. Modern değerlerin yanı sıra, Türk toplumunun geleneksel, millî ve manevî değerlerine vurgu yapan bir merkez sağ iktidara şiddetle ihtiyaç hissedilmektedir. Bunun ANAP'ın dışında bir oluşumla gerçekleşmesi zarureti bariz biçimde ortadır. Türk siyasal yaşamını asker ve sol bloktan oluşan bir azınlığın tahakkümünden kurtarmak için sağın bütün yelpazeleriyle bir ittifağa yönelmesi ve geniş kitlelerin desteğini arkasına alarak Türk siyasal yaşamının ibresini yeniden demokrasiye çevirmesi gerekir. Türk siyasal yaşamının rotası hali hazırda demokratik dünyaya doğru seyretmemektedir. Bu rotayı düzeltecek oluşumun ancak sağdan çıkacağını yakın tarihî tecrübelerimiz bizlere göstermiştir.

Uzun tarihi deneyimlerimiz göstermiştir ki Türk siyasal yaşamında iki temel çizgi vardır. Esas çatışma bu iki çizgi arasındadır. Bu çizgilerden birini sol, diğerini de sağ oluşturmaktadır. Farklı renkler, söylemler, düşünceler taşımalarına rağmen sağdaki partiler geçmiş tarihimiz boyunca birbirlerine soldaki partilerden daha yakın olmuş ve sık sık bir araya gelebilmişlerdir. Bugün sağda yer alan değişik parti mensupları Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti ve son olarak da 1983 yılındaki seçimlerde Anavatan Partisi çatısı altında birleşirken; hiçbir dönemde sol partilerle birleşmemişlerdir. Çünkü sol partilerin referansları, dünya görüşleri ve zihniyetleri sağdakilerden aşırı biçimde farklı ve uzaktır. Sağda yer alan ekstrem parti görünümündeki Refah Partisi ekonomik ve siyasal zihniyeti itibarıyla liberal ve demokratik değerlere sol partilerden daha yakındır. II. Meşrutiyet'ten bu yana ilk defa bir sağ parti sol ile (hem de solun yörüngesinde politikalar üretmek suretiyle) ittifak kurmuştur. Bu bakımdan ANAP Türk sağının yaklaşık yüz yıllık tarihi

seyri içinde bir sapma örneği göstermektedir. Bu sapma ancak güçlü bir sağ cephe ile aşılabılır.

5. Vakıf çalışmalarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Vakıflar Türk toplumunun genel özellikleri ve değerleri doğrultusunda sosyal yaşamımızda çok önemli bir yere sahip bulunmaktadırlar. Osmanlı sivil toplum cephesinin en yaygın kanadını başta hayır işleri olmak üzere değişik sosyal etkinliklerle uğraşan vakıflar oluşturmuştur. Cumhuriyet döneminde vakıfların kurulmasına uzun süre müsaade edilmediği için 1967 yılına kadar vakıflar önemli bir gelişme kaydedemediler. Ancak 1967 yılında çıkarılan 907 sayılı Vakıflar kanunu ile vakıflar yeniden sosyal yaşamda boy göstermeye başlamış ve bugün çok farklı alanlarda önemli hizmetler üretmektedirler. Hangi gruba ait olduğuna bakılmaksızın vakıfların gelişmesi ve kurumlaşması için teşvik edici politikaların uygulanması gerekir.

6. Batıyla entegrasyon idealinden asla vazgeçilmemelidir. Batıdan kopan Türkiye dünyadan koparak içinde otoriter bir rejim doğurmak durumunda kalır. Türkiye'nin bin yıllık tarihi Batıyla aynı paralelde seyretmiştir. Batıda imparatorlukların yükseldiği dönemlerde Türkiye büyük bir imparatorluk yaratmış, demokrasi arayışının başladığı dönemlerdeyse demokratik değerler yönünde arayışlar başlatmıştır. Cumhuriyetlerin yükseldiği dönemlerde de Türkiye Cumhuriyete yönelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batıda demokrasinin yükseldiği bir dönemde Türkiye demokrasiye yönelmiş; sivil toplum ve liberalizm rüzgarının estiği bugünün dünyasında gene bu yönde arayışlar başlatmıştır. Gerek coğrafi konumu, gerek tarihsel dinamikleri ve gerekse idealleri itibarıyla Türkiye Doğulu olduğu kadar Batılı bir ülkedir ve Batıya daha yakındır.

Avrupa Birliğinin tam üyelik müzakeresi için öne sürdüğü on yıllık süre toplumların ya-

şamı açısından uzun bir süre değildir. Bugün iktidara hakim olan sol partiler bunu bahane ederek Batıyı adete bir haçlı oluşumu olarak ilan etmekte ve Türkiye'yi bin yıllık bir idealden vazgeçirmek istemektedirler. Batıyla bütünleşme Türkiye'nin bin yıllık bir tarihsel hedefi olmuştur. Cumhuriyetin kurucusu Atatürk de bu hedefi kaçınılmaz bir ideal haline getirmiştir. Türkiye'de demokratik değerlerin gelişmesi, yerleşmesi ve kurumlaşmasında Batıyla bütünleşmenin önemli bir etkisi olacaktır. Bu etki aynı zamanda Batı ülkelerinde gelişmiş olan sivil toplum ruhunu ve bunun için gerekli özgürlükleri Türkiye'ye taşıyacak ve sivil toplumun gelişmesini sağlayacaktır. İktisadî açıdan gelişmiş ve siyasi bakımdan demokratik olan Batılı ülkelerin dışında devletten ayrışabilmiş bir sivil topluma sahip tek ülke örneği gösterilemez. Bu bakımdan Türkiye Batıyla entegrasyon fikrinden asla vazgeçmemeli ve bu yöndeki hukuksal düzenlemeleri mutlaka gerçekleştirmelidir. Batıyla bütünleşme Türkiye'yi hem ekonomik yönden, hem de siyasal yönden zenginleştirirken; sivil toplumun önündeki tikanıklıkların da giderilmesine katkıda bulunacaktır.

Türk sivil toplumuyla ilgili temel problemlerden biri de "kapıkulu" geleneğinin bazı sivil toplum unsurları tarafından devam ettirilmesidir.³⁰ Türkiye'de sivil toplumun başat cephelerini oluşturan sendikal oluşumlar ve medya grupları demokratik batılı ülkelerdeki sivil toplum misyonu yerine tamamen devletten rant bekleyen, devletçi refleksle hareket eden ve toplumsal inisiyatife karşı merkezîyetçi temayüllerin yanında yer alan "kapıkulu toplulukları" rolünü üstlenmiş durumdadırlar. 1980 sonrası Türkiye'sinde sivil toplumun yaygın ve canlı bir cephesi olarak yükselen İslamın karşısına geçen devlet, işveren ve işçi sendikalarıyla etkin medya gruplarından oluşan, yaşadığı alan itibarıyla sivil ancak zihniyeti itibarıyla "militer" bir bloku yanında hazır bulmuş ve adeta bu kesimin temel hakları üzerine çullanmış durumdadır. Sivil toplum

cephesi içinde başka sivil toplum unsurlarına karşı atağa geçen ve devletin öncü karakolu rolüne soyunan kesimlerinden başka bir örneğini hiçbir demokratik ülkede görememekteyiz. Gelişmiş ülkelerdeki işçi sendikaları ülkelerinin işgali veya savaş durumları hariç tutulursa hiçbir zaman işveren sendikalarıyla işbirliğine girişen bir tutum sergilememişlerdir. Demokratik ülkelerdeki sendikacılık tarihinde böyle bir örnek sözkonusu değildir. Hele sendikaların temsil ettikleri kitlelerin aleyhine olacak tarzda politikalara destek vermesi diye bir şey sözkonusu değildir.

Demokratik ülkelerdeki sendikal hareketlerin temel güdüsünü bu sendikaların temsil ettikleri kitlelerin çıkarı oluşturmaktadır. Oysa Türkiye'de gerek burjuva grubu olarak büyük işveren sendikaları, gerekse işçi sendikaları esas itibarıyla devletin rantıyla palazlanmaktadır. Temel kaygılarıysa rantın elden gitmesidir. Devlet rantını tehlikeye sokacak, ya da toplumun genişçe bir kesimine aktaracak bir oluşuma sıcak bakmamalarının temelinde bu husus yatmaktadır. Bu sendikaların yanlarına medyayı da alarak 28 Şubat sürecinde militer bir tutum içinde "öncü karakol" misyonu üstlenmelerinin nedeni budur. Sivil topluma potansiyel teşkil eden grupların bu marazi tutumu devam ettikçe Türkiye'de sivil toplumun demokratik bir sürece öncülük edecek tarzda gelişmesi çok güç görünmektedir.

NOTLAR

1. Gerek sivil toplumun oluşması için gerekli şartlar, gerekse buradaki bazı noktalarla ilgili genişçe bir tartışma için Bkz. Ömer Çaha, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*, Sayı 18 (Kasım-Aralık 1997). Burdaki tartışmaların bir kısmında *Yeni Türkiye*'de yayınlanan makaleden yararlanılmıştır

2. Hukuk devletinde hukuk-devlet ilişkisiyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için Bkz. Friedrich A. Hayek, *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*,

Çev. Atilla Yayla, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994. Ayrıca Bkz. Hüseyin Hatemi, *Hukuk Devleti Öğretisi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1989.

3. İdeolojik devletin temel özelliklerinden biri de baskıcı, başka bir deyişle “zorba” bir nitelik taşımasıdır. İdeolojik boyutu olan bir devletin hukuk devleti olması beklenemez. Konuyla ilgili ayrıntılı bir tartışma için Bkz. Sami Selçuk, *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1998.

4. Devletin sivil toplum açısından kollayıcı bir özellik taşıdığına dikkat çeken ilk siyaset felsefesi düşünürü Hegel olmuştur. Bkz. T. M. Knox, *Hegel's Philosophy of Right*, New York, London and Oxford: Oxford University Press, 1967. Ancak, Hegel devlete sivil toplum açısından kuşatıcı ve kollayıcı olmanın ötesinde misyon yükleyerek onu adeta metafiziksel bir varlık haline dönüştürmüştür.

5. Faaliyetleri itibarıyla sınırlı bir devlet toplumsal inisiyatifin ve bireysel özgürlüklerin gelişmesi açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Özgürlük düşüncesi olan liberalizm bu bakımdan bireysel özgürlüklerin şartlarından biri olarak minimal bir devlet yapısı öngörmüştür. Bkz.: Atilla Yayla, *Liberalizm*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1992.

6. Bu konuda Amerika’da Rant Kollama teorisyenleri tarafından dikkat çekici çalışmalar yapılmıştır. Ayrıntılı bir çalışma için Bkz. G. Tullock, “The Cost of Rent Seeking: A Methaphysical Problem”, *Public Choice*, 57 (1988).

7. Sivil toplum konusunda Türkçe literatürdeki değerli bir teorik çalışma için Mustafa Erdoğan’ın *Liberal Düşünce*’nin bu sayısında yer alan “Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi” başlıklı makalesine bakınız.

8. Sosyal farklılaşmanın zorunlu ve dinamik bir dayanışmaya yol açtığına dikkat çeken düşünürlerden biri Emile Durkheim olmuştur. Durkheim’in adına “organik dayanışma” dediği dayanışma biçimi modern toplumdaki meslekî farklılaşmadan kaynaklanmaktadır.

9. Sosyal grupların sivil toplum açısından işleviyle ilgili bir tartışma için Bkz. Debra C. Minkoff, “Producing Social Capital: National Social Movements And Civil Society”, *American Behavioural Scientist*, Vol. 40, 5 (March/April 1997).

10. Bu noktadan hareketle sivil toplumu cemaatler bazında tasavvur eden ve bu anlamıyla cemaati bir kimlik kaynağı olarak kabul eden tartışmalar sözkonusu olmuştur. Bkz. John Michael, “Critical Intellectuals And Identity Logic: Politics, Representation And Community”, *Telos*, 101 (Fall 1994).

11. Sivil toplumun demokrasi açısından önemiyle ilgili bir tartışma için Bkz.: Paul Q. Hirst, “Democracy and Civil Society”, *Reinventing Democracy*, Der. Paul Q. Hirst ve Sunil Khilmani, Oxford: Blackwell, 1996, s. 102.

12. Örneğin liberal düşüncenin öncülerinden olan John Locke bireylerin temel haklarını korumakla yükümlü olan devletin bu amaçlarının dışına çıkması durumunda devlete başkaldırmanın meşru olduğunu ortaya koymuştur. Bu düşünce devleti soyutlanmaktan kurtarmış ve somut, araçsal bir kuruma dönüştürmüştür. John Locke, “Natural Rights and Civil Society”, *Social Contract Theory*, Der. Michael Lessnoff, Oxford: Basil Blackwell, 1990, ss. 95-96.

13. Tek parti döneminde sivil toplumla ilgili ayrıntılı bir tartışma için Bkz. Ömer Çaha, “Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Yıllarında Sivil Toplum”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2 (1995).

14. 1950 sonrası dönemde demokrasiye geçişle birlikte Türk siyasal yaşamına siyasal partilerin yanısıra, farklı sosyal gruplar da aktif bir şekilde katılmışlar ve Türkiye’de demokratik dinamizmin temelini oluşturmuşlardır. Konuyla ilgili klâsik bir eser için Bkz. Kemal Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to Multi-Party System*, Princeton and New Jersey: Princeton University Press, 1959.

15. 1980 sonrası Türkiye’inde başlayan yeni

siyasal süreç ve değerlerle ilgili bir tartışma için Bkz. Metin Heper, "The State, Political Party and Society in post-1983 Turkey", *Government and Opposition*, sayı 25, (1990).

16. İdris Küçükömer bu özelliklerinden dolayı Türkiye'deki sol partileri sağcı, başka bir deyişle sistemi korumaya ve kollamaya çalışan, değişime karşı direnen statükocu bir oluşum olarak nitelendirmektedir. Bkz. *Düzenin Yabancılaşması*, 2. Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1989

17. Solun genel olarak beslendiği Marksist ideoloji, tarih felsefesini "çatışma" kavramına dayandırmaktadır. Bu bakımdan tarihsel sürecin temel dinamiğini "uzlaşmadan" çok çatışma oluşturmaktadır. Marksist tarih anlayışı liberal doktrinin temelini attığı ve uzlaşma üzerinde inşa edilen demokrasi anlayışına pek açık değildir. Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1998, ss. 35-59.

18. Fazilet Partisi, selefi olan Refah'ın yaptığı hataları tekrarlamamaya istekli olduğu görüntüsünü vermektedir. Bir bakıma kitle partisi olma yönünde bir çaba içinde olduğu imajını yandırmaya çalışmaktadır. Ancak İslamî kesimin genel olarak demokrasiye ve demokrasiyle birlikte gelen değerlere karşı yeterince netleşmemiş bir tavır söz konusudur. Şu anda konjonktürel olarak bu kesim demokrasiyi istemektedir. Ancak İslam-demokrasi sentezi konusunda genel olarak oturmuş ve kabul edilmiş bir alt yapı oluşmadığı için bu belirsizlik İslamî kesimin siyasal uzantısı olan partilerde de kendini hissettirmektedir.

19. Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için Bkz. Mustafa Erdoğan, "Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri", *AÜSBF Dergisi*, Cilt XIV, No: 1-4 (Ocak-Aralık 1990).

20. Türkiye, teoride bu ilkeye imza atmış olmasına rağmen pratikte asker güdümlü bir siyaset görüntüsünden hiçbir zaman kurtulamamıştır. Türkiye'nin içinde yer aldığı NATO'nun kabul ettiği en temel ilke "askerin sivil yönetimlerin denetiminde olması" ilkesidir.

21. İşçi sendikalarının başında yer alan yöneticilerin 28 Şubat süreciyle başlayan dönemde işçi

kitlelerinin aleyhine olmasına rağmen asker ve işverenle işbirliği yapmaları Türk sivil toplumu için silinmez bir leke oluşturmaktadır.

22. Preston Hughes, *Atatürkçülük ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci*, çev. Rabia Süer, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993, s. 72.

23. Bkz. Şeref Gözübüyük, *T.C. 1982 Anayasası* (1993 Değişiklikleriyle), Ankara: Turhan Kitabevi, 1994.

24. Örneğin 25 Aralık 1995 seçimlerinde Tansu Çiller'in miting meydanlarındaki konuşmalarında işaret parmağını kaldırarak kitleleri harekete geçirmeye çalışması sol medyada Çiller'in dini değerleri istismar ettiği yolunda yorumlara neden olabilmıştır. Hatta bazı gazeteler bu konuyu manşetlerine bile taşımışlardır.

25. MGK'nun yapısı ve sistem içindeki yeriyle ilgili ayrıntılı bir tartışma için Bkz. Aydın Başbuğ, "Ya Milli Güvenlik Kurulu Ya Demokratik Cumhuriyet" ve D. Mehmet Doğan, "Milli Güvenlik ve Sivil Toplum", *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*.

26. Adam Smith'in bu konudaki eseri gerek iktisat tarihinde, gerekse siyaset felsefesinde temel bir klâsik oluşturmaktadır. Bkz. *The Wealth of Nations*, New York, Random House, 1979.

27. Bu konuyla ilgili değişik ülke örneklerini kapsayan somut örnekleri içerecek tarzda tartışmalar için Bkz. J. M. Buchanan, R. D. Tollison and G. Tullock (Eds.) *Toward a Theory of the Rent Seeking Society*, Texas: A&M University Press, 1980.

28. Bkz. Şeref Gözübüyük, *T.C. 1982 Anayasası* (1993 Değişiklikleriyle), Ankara: Turhan Kitabevi, 1994

29. Konuyla ilgili özgün bir tartışma için Bkz. Hikmet Özdemir, "Vakıflar ve Sivil Toplum", *Yeni Türkiye: Sivil Toplum Özel Sayısı*, Sayı 18 (Kasım-Aralık 1997).

30. Türk siyasal kültüründe kalıcı bir maraz haline gelen kapı kulu geleneğinin demokrasiye engel teşkil eden boyutuyla ilgili orjinal bir tartışma için Bkz. Kâzım Berzeg, *Liberalizm, Demokrasi, Kapıkulu Geleneği*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.